

thei in proprie et improprie dictos; speculativos et practicos. Etenim imprimis atheae quandoque vocantur gentes quae populares et cognitos Deos non colebant. Sic Plinius vocat Judaeos gentem *contumelia Numinum insignem*, et, ut refert Arnobius et Minutius Felix, ethnici primos Christianos vocabant *atheos*. Idem accidit etiam nonnullis Graecorum philosophis. Dein ii qui aliquod attributum Deo denegabant, ut Epicurus, nec non illi qui ita vivebant, ac si nullum Deum existere putarent, inter *atheos* numerabantur.

Tandem de Atlantibus non constat, nisi quod solem exerarentur. De Busitanis rem dubitanter Strabo narrat. Quod dicitur de Thoibus, ad eorum feritatem potest referri; nulla enim ratione probatur. Tullius sibiinetsi contradicit, et testimonio refellitur Caesaris, qui propria experientia edoctus asserit Gallos religioni deditos fuisse. Arabes de quibus S. Nilus, solem et stellam matutinam adorare solebant. Simile quid dicatur de Phlegibus, Nasonibus, et Gigantibus, cum Porphyrius, Macrobius, aliique id affirmantes, forte ad efferatos illarum nationum mores nullam religionis speciem praeserentes, alludant. Otaiti et Hottentoti primum quidem pro atheis habiti fuerunt; deinde vero indubia religionis signa penes ipsos inventa sunt, ut videre est in relationibus Kolbii aliorumque. Idem iudicium esto de ceteris nationibus, quas ab atheismi nota liberat Sillingflet, et alii superius indicati.

Ad 2^m. *Nego* utrumque, et comparationem ultimo loco institutam. Primum, quia doctores Sinensium ipso Voltaire fatente immortalitatem animae admiserunt, praemiaque et poenas post mortem, quod supponit in ipsis notionem divinitatis. Pariter summo honore prosequuntur Confucium eorum philosophum, in cuius libris fides unius Dei conditoris et moderatoris omnium rerum manifeste adstruitur. Quaestio quoque agitata inter doctos duobus ab hinc seculis, utrum in lingua Sinensium esset vocabulum ad significandum Deum, non erat de vocabulo simpliciter, sed de vocabulo significantem *verum* Deum, ut videri potest apud Bartoli (1). Alterum vero, quia observat S. Augustinus, philosophos passim de divinitate recte sensisse, et Clemens Alexandrinus asserit, Anaxagoram,

(1) *Della Cina*. Videatur quoque Duhad, *Description de la Chine*, t. III.

Protagoram, Diodorum, etc. ideo in atheorum numerum referri, quod popularem superstitionem riderent. Sed dato etiam, plures philosophos atheismo adhaesisse, eorum numerus relate ad totum genus humanum (rudes enim etiam hac in re, quae a rationis dictamine non a longa ratiocinatione et speculatione dependet, aequae boni sunt iudices, unde non valet Baylii comparatio), est quid exiguum; neque credendum eos id fecisse ex intima persuasione, sed ex perversitate cordis: unde erant athei dumtaxat practici, quorum maxime interest ne sit Deus eorum actionum vindex, quod quidem doctrinae nostrae non adversatur. Horum albo referendi sunt Pomponatius, Vanini, Hobbes, Bayle, aliaque humani generis monstra.

Instant 1°. Ignoramus, an populi antiquitus eodem modo ac nunc de divinitate cogitabant. Deinde, etiam nunc possunt esse nationes nobis incognitae: ergo.

Resp. ad 1^m. *Nego ant.* Cum non agamus de formali conceptu Dei, utrum videlicet recte nec ne illum efformaverint, sed utrum admiserint aliquam divinitatem, non est opus, intimas eorum cogitationes perspectas habere; et ex quo illi aequae ac nos supponantur homines sui composites et ratione utentes, etiam ex hoc tantum posset concludi, eos eodem modo ac nunc existentes divinitatem admisisse.

Ad 2^m. *Trans. ant.* Nam ex una parte, quotquot nationes successive detectae fuerunt divinitatis notionem habuerunt; ergo a pari: ex altera vero, nisi velles supponere eas nationes brutorum more prorsus vivere, impossibile erit eas illud ignorare, quod vel immediate a ratione provenit, vel facili ratiocinatione deducitur. Ex eodem argumento constat, non posse nos dubitare, quin eadem persuasio sit in futurum semper duratura: fundatur enim in rationali natura, quae semper est eadem: *Opinionum commenta delet dies: naturae iudicia confirmat* (1).

Instant 2°. Omnes fere nationes polytheismum admiserunt; atqui polytheismus est atheismus; nam teste Tertuliano, et suadente ratione ipsa, *pluralitas Deorum nullitas Deorum est*; ergo.

Resp. *Nego min.* Ad prob. *Dist.* pluralitas Deorum nul-

(1) Tullius, *De natur. Deor.* l. 2.

litas Deorum est, in se et de consecuenti *conc.* ad mentem polytheistarum, *nego.* Deus, utpote ens necessarium et summe perfectum, nequit a parte rei et in se nisi unicus esse, ut inferius videbimus; hinc in se pluralitas Deorum nullitas Deorum est, idque immediate sequitur ex hac pluralitate. At spectata opinione polytheistarum, id nequaquam dici potest. Ut enim observat Buffier, hoc ipsum indicat naturalem persuasionem de divinitate, quia gentes satius crediderunt plura Numina adstruere, quam omnem divinitatis notionem abjicere.

Instant III°. Si a natura rationali cognitio Numinis proveniret, in omnibus esset eadem, cum tamen a diversis diversa ratione apprehendatur; ergo.

Resp. *Dist. ant.* esset eadem, si ita proveniret, ut ipsa idea divinitatis foret ingeniata, *trans. secus, nego.* Ex eo quod notio divinitatis formaliter spectata non sit eadem in omnibus hominibus, adeo ut absurdissima quaedam ab idololatriis eidem fuerint attributa, sequitur eam non provenire a ratione, ita ut ipsius usum antevertat, sitque animo velut formaliter impressa, ideoque qui ideam Dei ingeniata defendunt, hac difficultate premuntur. Sed huius formalis conceptus, fere in omnibus, discrepantia non evincit quod homines a rationali natura non inclinentur, ut, habitis quibusdam ideis, sive per immediatum impulsu sive per facilem deductionem iudicium hoc practice efforment: *existit aliquod Numen.*

24. Opponunt II°. A praeiudicio educationis, quo imbuuntur filii a parentibus, potest supponi orta communis haec consensus. Deinde, addit Lucretius, ignorando naturalium effectuum causas, vel conspiciendo terribilia naturae phaenomena, homines sibi finxerunt causam quamdam ignotam, sive Numen. Demum asserunt, legislatorum et principum fraudem aliquod Numen cervicibus nostris imposuimus esse.

Resp. *Nego omnia.* Ad I°m dicimus, educationem esse diversam penes diversas nationes, apud barbaras gentes nullam prorsus haberi; quod ab educatione provenit, quando cupiditatibus et passionibus adversatur, constans esse non posse; ergo, nisi supponatur natura rationalis per se disposita ad efformandam talem notionem, explicari nequit communis haec consensus.

Ad 2°m. Si non supponatur notio causae primae sive Dei, omnes effectus naturales explicari deberent per causas naturales; quare igitur athei huiusmodi causas non assignant?

Injuriosum et absurdum est, totum genus humanum ignorantiae insimulare, et ab ipsa repetere originem illius persuasionis, quae eo firmior evadit, quo magis in cognitione rerum naturalium proficimus.

Ad 3°m. Si primos in orbe Deos, ut vult Poeta, fecisset timor, occasione terribilium phaenomenorum exortus, Deus in mente omnium velut monstrum terribile exhiberetur, quod tamen falsum esse ostendunt vel ipsimet Scythae, licet barbari, dum Alexandrum ita alloquuntur: *Si Deus es, tribuere mortalibus beneficia debes, non sua eripere.*

Ad 4°m. Fraus legislatorum et principum, utcumque callidi supponantur, non poterat esse communis et totum genus humanum latere, quo posito, iam a multo tempore jugum hoc grave, et cupiditatibus adversum, cervice sua homines excussissent. Quomodo praeterea persuasio haec potuit vigere et viget penes populos, qui nullos principes et legislatores agnoscunt?

25. Opponunt III°. Quod aequae favet errori ac veritati, nequit esse firmum argumentum: talis est consensus communis; nam *argumentum pessimi turba est.* Hinc falsus est deprehensus 1°, circa motum et magnitudinem solis, circa eclipses, etc.: 2°, circa polytheismum et idololatriam: 3°. Non repugnat rationem universaliter tendere in falsum, sicut voluntas tendit in malum: 4°. Indignum est philosopho acquiescere argumentis moralibus.

Resp. *Dist. min.* talis est consensus, etc. si nullo modo in rationali natura fundetur, *trans. secus, nego.* Responsio, etiam ad alias omnes probationes, desumatur ex dictis in Logica (1). Haec duo tantum observamus: 1°. Si quis sustineret notionem divinitatis ita naturalem esse, ut sit ingeniata; vel ab immediato et invincibili impulsu proveniat, teneretur ratione cohaerentiae etiam contendere, nullum unquam hominem posse inveniri, quia notione hac fuerit destitutus. Quod si forte notio ista acquiratur per facilem admodum ex immediatis principiis deductionem, tunc non repugnaret, quod possint aliqui propter efferatos mores vitamque brutalem hanc deductionem, saltem ad breve tempus, non cernere, ac proinde divinitatis notione, licet culpabiliter, destitui. 2°. Relate ad polytheismum advertite, illum non fuisse adeo universalem, cum et populi supremum quoddam Numen velut caput ceterorum profiterentur, et philosophi plerique ab-

(1) Part. 2. art. 7. nn 66. 67.

sarditatem superstitionis cognoscentes, quos publice colebant Deos, privatim execrarentur. Quod commune et a rationali natura proveniens in polytheismo erat verum fuit, nempe *existere aliquod Numen*, et in hoc omnes consentiebant; in ipsum vero polytheismum adeo non consentiebant, ut tot essent sententiae quot capita, totque divinitates quot haberent civitates, ne dicam domos. Deinde dato etiam quod omnes in polytheismum consensissent, nequeunt athei ostendere consensum hunc semper viguisse, aut a rationali natura et non potius a corruptis moribus, originem traxisse; cum ante diluvium per duo annorum millia nullum idololatriae vestigium in antiquissima Moysis historia habeatur, ipsiusque initium et causae facile assignentur (1). Consensus itaque in polytheismum non fuit universalis, uniformis et constans, eique semper, ut advertit Tertullianus, natura rationalis adversabatur (2).

(1) Sap. XIV. 15. seq.

(2) Oppositio naturae rationalis falsis opinionibus ac praesudiciis ethnicorum vel maxime manifestabatur illa voce, quam Tertullianus in Apologetico appellat *testimonium animae naturaliter Christianae*; nimirum polytheistae in repentinis ac inopinatis casibus, ubi scilicet natura per se ac velut immunis a praesudiciis operatur, soliti erant in has aut similes erumpere voces, quibus non Jovem aut plures Deos, sed simpliciter Deum invocabant; *Deus sapiens, Deus bonus si Deus dederit, etc.*

Coronidis loco liceat aliqua animadvertere in sententiam eorum, qui cum auctore libri: *De imbecillitate humani intellectus* omnis naturalis certitudinis fundamentum a divina revelatione repetunt, vel cum quibusdam recentioribus cognitionem existentiae Dei velut fructum dumtaxat ejusdem divinae revelationis considerant. Hi profecto, de quibus superius [art. 1.] pauca innuimus, ipsam revelationem videntur manifeste proderere. Primo quidem, quia si una conferas, quae habentur Rom. cap. I. 18. 19. et v. 17. necnon cap. XVI. 25. 26. facile deprehendes, duplicem ab Apostolo distingui cognitionem existentiae Dei, ἀποκάλυψιν καὶ φανερωσιν, alteram *generalem*, *specialem* alteram illam Φωσικῆν, hanc μυστικῆν, illam imperfectiorem et pedagogicam, hanc perfectiorem et vere salvificam. Hanc igitur distinctionem, quam Paulus divina auctoritate asserit, imprudenter illi quos arguimus, labefactare nituntur. Deinde, quia in eorum sententia non nisi contortis ineptisque expositionibus ea subjaceant necesse est, quae clarissime dicta legimus Rom. cap. I. 19. 20. Act. XIV. 15. seqq. Psalm. XVIII. 2. Sapientiae XIII. 4. et 5. 9. et 10 Job. XII. 7 usque ad 13. Isai. XL. 26...; quod profecto ostendit, utrum asserendae

ARTICULUS IV.

DE ESSENTIA DEI.

26. Existentiam Dei demonstravimus sub conceptu entis absolute necessarii, a se et improducti, necnon summe intelligentis, et supremi legislatoris. Jam igitur cognoscimus aliquid reale et positivum, quod ad Deum pertinet; ideoque de essentia et attributis Dei disserentes, non versamur amplius in penitus ignotis, aut in arbitrariis conceptibus mentis nostrae. Hinc apposite in praecedenti quaestione cum atheis sup-

an potius evertendae revelationi doctrina talis sit accommodata. Verum haec, utpote ex revelationis penu deprompta, innuisse sufficiat. Vide, quae diximus Logicae part. 2. art. 8. n.º 70, necnon Abrahami Calovii scripta Anti-sociniana (Tom. I. edit. Ulmae. 1684. pag. 55. et seqq.)

Non minus a vero distare illos, qui existentiam Dei, exclusa omni probatione, admitti debere contendunt tamquam *factum* quoddam de quo penes omnes constat, inde quoque colliges, si fontem unde talis opinio manavit tantisper dispicias. Quid enim? Num Patres lumina ecclesiae, huic doctrinae insanae patrocinantur? Atqui Patres nedum frequenter solius rectae rationis praesidio certam existentiae Dei cognitionem eruere satagunt, verum unanimi suffragio cum Tertulliano affirmant, praemissam a Deo fuisse *naturam magistram ut submitteret et prophetiam, quo facilius credas prophetiae, discipulus naturae*. Num qui Patres consecuti sunt, Theologi ac Philosophi antiquiores, quos immerito prorsus praesertim hac in re a sapientium subselliis velles excludere? At res est apud omnes in comperto posita, eos unanimiter contrarium dogma tenuisse. Num doctissimi inter ethnicos? Verum eorum istud est suffragium, Ciceronis voce prolatum, *Quis est tam ve-cors, qui cum suspexerit in coelum, Deos esse non sentiat?* Et rursum: *Deum agnoscimus, ex operibus ejus*. Hujus itaque commenti, quo recentiores plerique Philosophi certam cognitionem existentiae Dei solius rectae rationis ope acquisitam, homini eripere nituntur, non alium parentem poteris invenire, quam recentiorum Photinianorum seu Socinianorum doctrinam, qui id in eorum scriptis, incredibili sane ratione et evidenti cum sui ipsorum principis pugna, manifestissime praeformasse videntur. Lege, si placeat et fas tibi sit vel Socinum (*Miscellan, respons. ad object. cutten. 5. pag. 68. et Praelect. Theolog. cap. 2.*), vel Ostordium (*Instit. relig. christ. cap. 1.*), atque illico deprehendes, verissima esse quae dicimus. Vide dicta in Logica (part. 2. art. 2; et art. 10. n.º 69.),